

АНТІН ЙОСИПОВИЧ СТРИЖЕВСЬКИЙ В НАЦІОНАЛЬНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ РУСІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 років

У ХІХ–ХХ ст. міське українське населення перебувало під дуже значним перманентним тиском з боку пануючих неукраїнських політичних режимів та конкуруючих національностей, передусім євреїв, росіян і поляків¹. Водночас, цей тиск стимулював українців на боротьбу за збереження свого гідного місця серед інших національностей. Характерною рисою всіх національних рухів і, зокрема, українського була видатна роль особистісного, харизматичного, героїчного, чинника. Не була виключенням і Одеса, де українське життя творили такі титани як І. Луценко, М. Комаров, І. Липа та ін. Внаслідок відчутних ударів з боку оточення українці часто втрачали своїх провідників. До того ж надалі переможці писали у зручній для себе спосіб історію Одеси, приховуючи, знищуючи та ігноруючи цілі пласти альтернативних свідчень, створюючи образ причорноморського міста як споконвічно неукраїнського. Лише кропіткі джерелознавчі зусилля здатні повернути сучасним українцям історичну пам'ять про їхніх видатних предків, створюючи передумови для реконструкції вкрай важливого пантеону справжніх національних героїв, увиразнення національної гідності представників титульної нації.

На жаль, на сьогодні далеко не про всіх одеських українських провідників вдалося зібрати повноцінну біографічну базу. Швидше до останнього варіанту варто віднести постать Антіна Йосиповича Стрижевського. У наявній літературі містяться лише дуже уривчасті згадки про нього в контексті історії українського національного руху в Одесі та української дипломатії 1919 – початку 1920-х рр.² І все ж наявний матеріал, передусім спогади А. Стрижевського про його діяльність в Одесі у 1917–1918 роках, в центрі яких перебуває постать більш відомого українського провідника Івана Луценка, уможливили створення хоч і далекого від вичерпності, а проте більш-менш інформативного нариску про непересічну постать одного з провідників одеських українців у переламний момент їхньої історії. Важливі дані про А. Стрижевського наведені в актових документах декількох фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та матеріалах преси.

Автобіографія А. Стрижевського 1920 року дозволяє встановити деякі факти перелі революційного періоду його життя. Він народився на Полтавщині у 1885 році. Середню освіту отримав у Київській гімназії. Надалі він скінчив Єлісаветградську кавалерійську школу з рангом корнета та вищі трьохрічні залізничні курси по першому розряду. Після складання держіспитів він одержав звання ревізора-інспектора. Під час російсько-японської війни перебував на військовій службі, потім працював на залізницях, а також, маючи власність, займався господарством в Єлісаветграді, де також був міським та земським гласним.

За виразом А. Стрижевського, з початком Української революції 1917 року він «весь час працював в українському уряді по справам залізничним, адміністративним та політичним». Перелік його посад не залишає сумнівів у його ключовій ролі у тогочасних подіях на півдні сучасної України: уповноважений Генерального Секретаря по залізницях півдня України, комісар залізниць Одеської військової округи, комісар одеського району, начальник Одеського відділу шляхів, головний комісар залізниць південної армії. По адміністративній службі він був помічником та заступником краєвого комісара Одеси, Херсонщини, Таврії, Катеринославщини полковника В. Поплавка, політичним комісаром

* Музичко Олександр Євгенович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доцент.

того ж комісаріату, начальником відділу внутрішніх справ головного красового комісару Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній, помічник уповноваженого українського уряду в Одесі С. Коморного та С. Гербея, начальник політичного відділу комісара столичного міста Кисва полковника В. Поплавка³.

В джерелах вперше про одеську епопею А. Стрижевського вперше згадується наприкінці 1917 року. Він згадував, що на початку жовтня 1919 року полковник В. Поплавко був делегований в якості уповноваженого Центральної Ради до Одеси з метою «українізації» міста, а через тиждень йому на підмогу послали й А. Стрижевського з помічниками. Відразу по приїзді А. Стрижевський зустрівся з провідником одеських українців Іваном Луценко. «Його нервозність, його енергія захопили й нас і ми, хоч вже в дорозі до Одеси, розподілили між собою справи по фахах, що треба не лічитися з цим, а братися за усяку справу, котра тільки потребує нашої праці», – згадував А. Стрижевський.

На початку листопада 1917 року полковник В. Поплавко клопотав перед Генеральним Секретаріатом про призначення інженера А. Стрижевського українським комісаром у справах місцевого відділу Південно-західної залізниці й Одеського вузла, для створення в Одесі українського залізничного штабу, який повинен займатися перевезенням війська, продуктів тощо⁴. Безумовно, це клопотання було задоволено, адже у грудні цього року вже на посаді комісара Генерального Секретаріату України Південно-Західної залізниці А. Стрижевський рапортував Центральній Раді про численні запити щодо створення на станціях загонів вільного козацтва. Комісар зазначав, що відразу після отримання протоколів з зазначенням необхідного озброєння та припасів, він буде висилати інструкторів для організації необхідного постачання⁵. У 1918 році українська одеська газета «Вільне життя» від 9 травня навела перелік українських адміністраторів Одеси та колишньої Херсонської губернії і вказувала серед них голову відділу шляхів та голову відділу громадських справ А. І. Стрижевського. В російськомовній газеті він фігурує як автор циркуляру «начальника отделения путей сообщения при главном комиссаре Херсонщины, Таврии и Екатеринославщины»⁶. В одній з газет було опубліковано інтерв'ю з А. Стрижевським як комісаром залізничних шляхів Одеської військової округи⁷.

Як залізничний адміністратор він забезпечував постачання українських військ, зброї, одягу тощо між Кисвом та Одесою. Щодо успішності своєї роботи, то А. Стрижевський зазначав: «залізничники до мене ставилися добре». Наприкінці 1917 року А. Стрижевський опікувався формуванням в Одесі військ на допомогу Центральній Раді. Він видав розпорядження про відправку вперед паротягу з козаками для прочистки шляху. За паротягом повинен був їхати він сам з ешелонами гарматників, кінноти та піхоти, їхати революційним шляхом, силою прориваючись на Київ. Вже відданий був наказ заарештувати начальника залізниць, котрий не давав дозволу на відправку українських вагонів, вже перший паротяг вирушив, однак, за спогадами А. Стрижевського, «коли в кімнату, в котрій я давав розпорядження по телефону, вбіг І. Луценко та почав цілуватися, привітаючи з проголошенням в Кисві української влади. Разом з цим ми перейшли до телеграфу, до безпосереднього дроту, коло котрого стояв полковник Поплавко з полк. Осмоловським, та приймали з апарата наказ проголосити в сфері нашого впливу владу України. Не можна описати, що робилося з нами. Боротьба з невеличкими силами, готовність іти на боротьбу з тим, що у нас було, готовність офірувати усім і загинути в боротьбі, рішучість не припиняти напу боротьбу, піднесли нам нерви»⁸.

А. Стрижевський також виступав на мітингах залізничників та флоті, агітуючи за українську владу. Судячи зі спогадів діяча, він не належав до видатних промовців. Під час промови на мітинзі в залізничних майстернях випадково зачеплені були питання щодо яких у нього в той час під рукою не було цифрового матеріалу і він був примушений доказувати загальними поясненнями. Під час іншого зібрання в Одеській Управі залізниць щодо питання про підтримку більшовицької чи української влади А. Стрижевський ви-

голосив промову, за його словами, «гарячу, з запалом, що більш зачепила нерви слухачів, ніж душу та розум». Досвідчений та талановитий більшовицький комісар навмисне залишив за собою останнє слово, зробив непомітний перехід, висміяв цю промову, та почав дискредитувати українську владу, виставляючи свою. Несприятливу ситуацію змінив значно більш талановитий народний трибун І. Луценко⁹.

Брав участь А. Стрижевський і у бойових діях. У перші місяці 1918 року він воював на боці українських повстанських загонів проти більшовиків на Півдні та у Центрі України. 15-17 січня 1918 року він був одним з керівників загонів, що билися з більшовиками на вулицях Одеси. «Проти п'ятисот тисяч озброєного люду, проти цілої флоти з гарматами. Віддавали кожний крок з боєм і не даремно дісталася перемога більшовикам. Багато загубили ми своїх лицарів, багато було заарештовано та забито на «Алмазі» наших діячів та співробітників – але ж цей бій може рахуватися одним з видатніших у історії Української боротьби. Довго ходили легенди про нього, ніхто не рахував, що може бути така озброєна опозиція – такими мізерними здавалися наші сили», – згадував А. Стрижевський¹⁰.

У квітні 1918 року, після повернення до влади Центральної Ради, А. Стрижевський був знову призначений до Одеси. В цей час він організував на залізницях українські бойові загоны під виглядом залізничної охорони. До цих формувань І. Луценко надавав своїх людей з числа вільних козаків. У жовтні 1918 року А. Стрижевський забезпечив тасмну відправку одеситів на чолі з І. Луценком до Галичини, де утворилась Західно-українська народна республіка. Він причепив вагон до австрійського ешелону з документами біженців, бо в той час відряджений гетьманом корпус жандармів, залізнична варта, вже заарештовувала та затримувала українців та боролася з залізничною охороною, яку мала наказ ліквідувати та заступити.

Під впливом І. Луценка він перейшов на самостійницькі позиції, вступив до лав Одеського осередку Української партії соціалістів-самостійників, та в опозицію до Гетьманату. «Наша опозиція збільшувалася, тому що з гетьманської служби виходили майже всі свідомі українці та гуртувалися біля наших громадських організацій», – зазначав А. Стрижевський.

Разом з іншими українськими провідниками А. Стрижевський взяв участь у відродженні Одеського Українського клубу та заснуванні Одеської філії Національного союзу. «Одесский листок» у вересні 1918 року повідомляв, що в інтересах боротьби з більшовизмом створено національний клуб, що має здійснювати фільтрацію представників влади на місцях. На чолі великої організаційної роботи стояли І. Луценко, А. Стрижевський та П. Климович¹¹.

Влітку 1918 року А. Стрижевський взяв участь в організації одеської агентури Звенигородського повстання проти гетьмана. Він співпрацював з ватажками повстання Гризлю та ін. Разом з ними він відправляв старшин та добровольців, інформував про відомості, які одержував через своїх людей до штабу Одеської округи, пересилали плани та мапи, забезпечували пересування своїх людей та зброї по залізницях до Звенигородщини, одержували інформації. Пораненим, інвалідам, або тим, котрим треба було ховатися, давали нові документи, посвідчення, розсаджували їх на посадах здебільшого по залізничній охороні, де у А. Стрижевського було вже багато своїх людей.

А. Стрижевський та всі його соратники наголошували на дуже складних умовах своєї діяльності. З одного боку, відчувався брак національно свідомих активних осіб. А. Стрижевський пояснював цю обставину з портовим, інтернаціональним, меркантильним характером міста. Він виразно окреслив сенс праці провідників як «шукання» та ««роблення» українців». Хоча його мемуари є черговим підтвердженням наявності в місті маленького ядра самостійників на чолі з І. Луценко, вони ж свідчать про малочисельність цієї групи. З іншого боку, А. Стрижевський чи не єдиний серед інших мемуаристів на-

голосив на унікальній для інших міських осередків Української революції єдності, «сімейності», одеських українських політичних сил, яку сучасники порівнювали з єдністю євреїв. Таке твердження діаметрально відрізняється від одеських сторінок мемуарів С. Шухевича, який навпаки писав про схильність одеських українців до пліткарства, особистих чвар.

Ще більш ускладнював працю українців запеклий опір українофобської російсько-центричної влади міста, що було характерною рисою ситуації у містах за часів Гетьманату П. Скоропадського. Відповідні настрої засвідчує ціла низка документів. Наприклад, 10 серпня 1918 року співробітники одеської Державної варти доповідали міністру внутрішніх справ про плани одеських українців повалити гетьманський режим. За їхніми даними, в одеських організаціях повстанців перебувало до 200 тисяч бійців-українців, добре озброєних, зокрема, артилерією. Керівниками цих сил вони називали А. Стрижевського, І. Луценка та М. Малиновського. Цих осіб планувалося фізично ліквідувати¹².

4 листопада 1918 року у цілком таємному звіті до департаменту Державної варти про стан українського національного руху в Одесі міський отаман В. А. Мустафін відзначив прагнення українських партійних організацій до об'єднання з російськими лівими есерами, активізацію діяльності Українського Національного Союзу на чолі з А. Стрижевським, І. Луценком, А. Роцхавським та ін. Всі ці явища викликали у нього занепокоєння¹³.

В якості делегата від Одеської Української Ради, яка, за його виразом, «мало по малу стала маленьким парламентом Півдня України», А. Стрижевський відвідав Київ з метою подання протестів у центральні органи Гетьманату проти безтактних, обурюючих населення, дій одеської влади. І. Луценко, який на той час перебував у Києві, надав одеситові всебічну підтримку. Апогеєм протидії українофобів стало ув'язнення І. Луценка в одеській в'язниці. А. Стрижевський брав активну участь в його звільненні, був у складі делегації одеситів до гетьмана П. Скоропадського, де одесити відверто заявили гетьману свій протест проти угодовської політики щодо ворогів України.

Наприкінці 1918 – на початку 1919 років А. Стрижевський координував діяльність повстанців проти П. Скоропадського, брав участь у переговорах Директорії з французьким командуванням, керував українськими загонами, що прагнули опанувати Одесою та залізничними станціями навколо міста.

На початку 1919 року разом з армією УНР А. Стрижевський відступив на Поділля, з Проскурова евакуювався до Камінця, звідки за наказом С. Петлюри був відряджений до Румунії на чолі української торговельної місії в Румунії. У червні 1919 р. він вже перебував в Бухаресті.

На початку липня 1919 року в дипломатичних колах УНР почали з'являтися проекти, автори яких пропонували визнати федерацію України з небільшовицькою Росією. Це відкрило б, на думку С. Петлюри, перспективи визнання на міжнародній арені та можливості отримання значної матеріальної й військово-технічної допомоги від Антанти. Дехто пропонував навіть відкинути ідею федерації відразу ж після зміцнення української державності. 15 липня 1919 року український військовий агент у Румунії полковник А. Стрижевський зустрівся в Бухаресті з представником ЗСПР генералом А. Геруа, якому повідомив про готовність українського уряду узгоджувати з білогвардійцями операції своїх військ проти більшовиків і навіть підпорядкуватися Денікіну у військових справах. Денікін через гучні успіхи своїх військ зробив висновок, що йому союзники не потрібні і таку ідею співпраці відкинув¹⁴.

А. Стрижевському вдалося заручитися підтримкою окремих представників фінансових кіл у Бухаресті, унаслідок чого у серпні 1919 року до України було відправлено партії зброї й спорядження. Так, 30 серпня з Румунії прибув спеціальний транспорт (300 тис. рушничних набоїв, 600 гарматних снарядів). 19 вересня надійшло ще 600 тис. набоїв і 2,6 тис. снарядів для гармат. Але спроби українського керівництва налагодити постійне над-

ходження військового й санітарного майна з цієї країни залишилися безрезультатними. Уряд Румунії співчував антибільшовицькій боротьбі УНР, але з огляду на неприйняття державами Антанти незалежності України займав вичікувальну позицію в «українському питанні»¹⁵.

У заяві 19 травня 1920 року у міністерство внутрішніх справ з метою влаштування на одну з посад А. Стрижевський повідомляв, що «останній час працював у закордонних місцях. Їздив до Румунії та Італії, виконував доручення Українського уряду військового та політичного характеру» та наголошував: «працювати можу скрізь, але бажано в тих місцях, де я раніше працював, де маю зв'язки, де мене знають та я сам знаю усі обставини – себто чи в Одесі, чи в Єлісаветграді»¹⁶.

У травні 1920 року його призначили урядовцем для виконання особливих доручень п'ятого рангу при МВС. У червні того ж року – доручено завдання облаштування помешкань у Жмеринці для Канцелярій всіх міністерств, які на той час перебували у цьому місті. Він працював в організації сантехнічної секції – головноуповноваженого з використання урядовців Центральних держустанов¹⁷.

Однак вже через місяць, 13 липня 1920 року, його призначили до Тарнову на посаду першого помічника та заступника коменданта державних центральних установ УНР. На початку 1920-х років А. Стрижевський перебував у Польщі, де очолював ченстоховське відділення спеціального структурного підрозділу УНР в екзилі Тарнівського Центрального бюро біженців із України, що вирішував питання матеріального забезпечення українських цивільних емігрантів та надання їм правової допомоги¹⁸.

У листі до С. Петлюри А. Стрижевський повідомляв про організацію магазину, прихильність до його діяльності місцевої людності і про сприяння місцевого священика (під час служби «зачитує наші відозви» – напевно відозви Державного Центру УНР)¹⁹. У листі від 29 серпня 1921 року А. Стрижевський звітував про тяжке становище ченстоховського відділення, що, не зважаючи на його терплячість, викликало в нього відчай²⁰.

Поки що останньою згадкою про А. Стрижевського є його стаття в калішському українському часописі «Український інвалід», присвячена аналізу статусу українських інвалідів²¹. У 1930–1950-х роках у Німеччині працював хімік Антін Стрижевський, який отримав декілька патентів²². Але чи був це колишній одесит встановити не вдалося.

Таким чином, А. Стрижевський разом з такими діячами як Е. Темницький, В. Мурський, належав до категорії провідників одеського українського національного руху 1917–1920 років, які недовго на відміну від багатьох інших провідників (І. Луценко, С. Шелухин, М. Гордієвський, М. Слабченко та ін.), перебували у місті в якості своєрідних адміністраторів-місіонерів загальноукраїнського проводу. Статус лише кількарічних одеситів, з одного боку звузив їх можливості орієнтації у місцевих реаліях, але з іншого, дозволив опіювати ситуацію з точки зору перш за все загальнонаціональних інтересів. Недаремно під час величного свята Т. Шевченка в Одесі у березні 1920 року, тобто вже в умовах більшовицького режиму, за спогадами М. Косгірко, в урочистій ході «службовці й робітники деяких міських підприємств і установ показали себе стовідсотково українськими. З них, зокрема треба згадати управління пошти і телеграфу, вагоно-будівельні і паротягоремонтні майстерні, залізничників взагалі, учительські громади, кооператорів, студентів і учнів середніх шкіл»²³.

ПРИМІТКИ:

1. *Русначенко А.* Українські революції і місто // *Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст. Матеріали міжнародної наукової конференції.* Івано-Франківськ. 2. 03. 2012. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 491–498.

2. *Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине: 1918–1920.* – 1966. – С. 289; *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /*

Редкол.: Л. А. Губерський (голова) та ін. – К., 2004; Історіографічні дослідження України. – 2003. – Т. 13. – С. 245; Міжнародні зв'язки України. – 2000. – Т. 9-10. – С. 95; Українська дипломатія: нариси історії 1917-1990 рр. – 2006. – С. 307; Україна дипломатична. – 2004. – Т. 14; Історія: ХХ століття (4-й Міжнародний конгрес українців, Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді). – Одеса, 1994. – С. 276; Ботушанський В. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин, 2005. – С. 520; Вінцовський Т., Джумига Є., Мисечко А. Українські мінитарні формування в Одесі в добу Центральної Ради. – Одеса, 2010. – С. 48, 96 (згаданий під ініціалом «О»).

3. ЦДАВОУ. – Ф. 1092. – Оп. 3. – Спр. 319. – Арк. 1.
4. Одесский листок. – 1917. – 5 ноября.
5. ЦДАВОУ. – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 318.
6. Одесские новости. – 1918. – 16 апреля.
7. Одесский листок. – 1918. – 9 апреля.
8. С-кий А. Світлій пам'яті Івана Митрофановича Луценка // Український Сурмач. – 1922. – Ч. 15.
9. С-кий А. Світлій пам'яті Івана Митрофановича Луценка // Український Сурмач. – 1922. – Ч. 18.
10. С-кий А. Світлій пам'яті Івана Митрофановича Луценка // Український Сурмач. – 1922. – Ч. 20-22.
11. Одесский листок. – 1918. – 14 сентября.
12. ЦДАВОУ. – Ф. 1216. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 4.
13. ЦДАВОУ. – Ф. 1216 (Міністерство внутрішніх справ Української держави). – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 198-198 зв.
14. Костишин Е. І. Симон Петлюра та політичний курс Директорії УНР (кінець 1918 – середина 1919 р.): зовнішньополітичний аспект [Електронний ресурс] – Режим доступу: // www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Istst/2010_3/R1/Kostyshyn.pdf
15. Ковальчук М. А. Відносини Румунії з урядом Української народної республіки в 1919 р. // УІЖ. – 2010. – № 4. – С. 121.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 1092. – Оп. 3. – Спр. 319. – Арк. 1.
17. Там само. – Арк. 2, 4, 6-7.
18. Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України (1921-1923) // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 107-111.
19. ЦДАВОУ. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 831. – Арк. 43.
20. ЦДАВОУ. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 103.
21. Стрижевський А. Наші інваліди // Український інвалід. – 1928. – 5 січня.
22. Chemical industries. – 1938. – Vol. 42. – P. 124; Reports on the progress of applied chemistry. – 1959. – Vol. 44. – P. 566.
23. Костирко М. Згадки про ієромонаха отця Микиту // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. 1. – С. 99-107.